

УДК 339.9

Н.М. ГРУЩИНСЬКА, доктор економічних наук, професор
Дипломатичної академії України при МЗС України (м. Київ)

ЕКОНОМІЧНА ДИПЛОМАТІЯ В СУЧАСНИХ ГЕОЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСАХ ФОРМУВАННЯ СВІТОВОГО ПОРЯДКУ

У статті проводиться аналіз тенденцій формування нового світового порядку, окреслюються особливості трансформації вимог до його формування. Окреслюються тенденції гегемонії окремих країн світу та фактори, що сприяють або перешкоджають цим процесам.

Ключові слова: *світовий порядок, гегемонія, економічний розвиток, глобалізація, трансформація.*

Постановка проблеми. Розвиток глобалізаційних процесів на сучасному етапі окреслюється інтернаціоналізацією, яка приводить до поглиблення співробітництва між країнами та посилення їх взаємозалежності; науково-технічним прогресом, що змінює всю систему соціально-економічних відносин та підвищує технічний рівень організаційно-економічних відносин суб'єктів господарювання; виникненням глобальних для всього людства проблем. Основними ознаками процесу глобалізації та, відповідно, сучасних світогосподарських процесів є взаємозалежність національних економік та їхнє взаємопроникнення, формування міжнародних виробничих комплексів, глобальних макрологістичних систем; зростання фінансової єдності та взаємозалежності фінансово-економічних систем країн світу; розширення масштабів товарообігу та інтенсифікація процесів руху товарів, капіталів, трудових ресурсів; створення інституцій міждержавного та міжнародного регулювання глобальних проблем; стандартизація міжнародних економічних процесів. Темпи розвитку закономірно задаються провідними державами світу та з урахуванням сучасних світових тенденцій поділяють світ на так званий «трикутник» гегемонії, а

саме домінування на міжнародній арені США, країн Європейського Союзу, країн Південно-Східної Азії.

Розвиток сучасної геополітичної ситуації свідчить про формування багатопольярної моделі світового устрою, в межах якої поряд зі США з'являються та активно діють нові центри сили, в т. ч. КНР, ЄС, Індія, Бразилія тощо. Власні інтереси кожної з цих країн не збігаються у політичній, економічній, безпековій та інших сферах, що призводить до протистояння між ними і на світовому, і на регіональному рівнях, і, як наслідок, до посилення світової нестабільності, розв'язання війн чи збройних конфліктів.

Формування нових геополітичних центрів сприяє зростанню світової економіки, інтеграційних процесів, активізації зовнішньоекономічної діяльності, проте, з іншого боку, при недосконалій економічній дипломатії може призвести до зворотних процесів.

Проблематика української економічної дипломатії формується під впливом геополітичних та гео економічних світових та національних пріоритетів. Безумовно, сучасні процеси формування національних економік під впливом технологічних, гео економічних процесів, що, у свою чергу, зароджуються та активують-

ся домінуючими економічно та політично країнами світу або їх об'єднаннями. У таких процесах особливе місце належить ролі економічної дипломатії, яка розглядає економічні процеси поряд з геополітичними та покликана визначити проблематику питань та шляхи їх вирішення.

Економічна дипломатія набуває особливого значення з урахуванням геополітичних, геоekonomічних процесів сучасності та місця в них України. Враховуючи функції економічної дипломатії, спрямовані на захист економічних інтересів країни, сприяння розвитку торговельно-економічних зв'язків, залученню іноземних інвестицій у пріоритетні сфери економіки і виконанню міжнародних договорів країни, укладених із державою перебування; інформування органів державної виконавчої влади про цінову, податкову, тарифну політику, яку проводить держава перебування стосовно товарів, що експортуються; підготовка висновків щодо доцільності імпорту товарів та послуг, залучення кредитів із держави перебування, виходячи із запропонованих державою перебування цін, тарифів, кредитних ставок тощо необхідним є дослідження питань ролі економічної дипломатії в процесах трансформації структур міжнародної спеціалізації національних економік та формування нового економічного порядку.

«Свого часу Америка стала витвором Європи». Глобалізація стала синонімом американізму. Головним чинником глобалізації, визначає Г. Кіссінджер, є Сполучені Штати Америки. «Америка є світовою наддержавою у повному розумінні цього слова», – як зауважує Зб. Бжезинський [2]. США є певною гегемонією, проте Бжезинський зазначає, що «гегемонія є історичною фазою, що минає», та разом із тим «в Америці відсутні і скоро не з'являться рівні їй противаги у світі». Погляди сучасних українських авторів схожі. Так, А.С. Гальчинський у своїх працях останніх років розглядає циклічність не лише в економічному ракурсі, а наголошує на появі та домінуванні гума-

нітарної складової у світових процесах [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення досліджуваної проблеми. В основу трактування світового порядку покладено класичні праці Г. Моргентау, Р. Арона, які розуміли світовий порядок як міжнародні відносини, їх об'єктивний стан, що обумовлений співвідношенням потенціалів великих держав. При проведенні аналізу умов формування нового світового порядку використовувались напрацювання С. Гантінгтона, А. Гофмана, Ф. Фукуями, І. Валлерстайна, Г. Шіллера.

Вагомий внесок в дослідженні сучасних світогосподарських процесів та формування нової світової системи зроблено європейськими авторами З. Бауманом, М. Кастельсом, У. Томпсоном. Серед вітчизняних авторів Е. Коппель, Ю. Павленко. У сучасних процесах глобалізаційних трансформацій питання домінування та рівності країн світу займає особливе місце.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У статті розглядаються еволюційні процеси становлення центрів світового розвитку, що дозволить окреслити їх тенденції розвитку на майбутнє, визначити розстановку світових сил в геоekonomічному та геополітичному аспектах.

Метою статті є аналіз поглядів щодо тенденцій формування нового світового порядку, аналіз особливостей трансформації вимог до його формування.

Виклад основного матеріалу. Світопорядок передбачає взаємодію економіки і політики, національного розвитку та інтеграційних процесів, національної ідентичності та глобалізаційних процесів поєднання націй. Теоретичне обґрунтування самого поняття «світовий порядок» передбачає еволюцію його формування та необхідність вивчення причин характеру порядку, що домінує в певний період часу. Розглянемо деякі з них.

«Міропорядок – это совокупность доминирующих в международных отношениях политических принципов,

правових норм и условий экономического обмена, которые формируются под воздействием объективных процессов общественного развития и соотношения социальных сил в каждую историческую эпоху, представляя собой результат взаимодействия государств и других участников международной жизни. Миропорядок, в свою очередь, оказывает влияние на ход и исход событий в мире, их общую тенденцию», – Г.Х. Шахназаров [12].

М.А. Шульга визначає, що «під світовим порядком прийнято розуміти такий устрій світу, який має забезпечити основні потреби не лише націй-держав, а й регіональних асоціацій, міжнародних організацій та інститутів, інших недержавних суб'єктів світових політичних процесів. Якщо міжнародний порядок вдовольняє потребу держав у забезпеченні їх суверенітету, то основоположні потреби людства, які зараз пов'язані з його адаптацією до змін, що відбуваються» [13].

Згідно з ідеями, окресленими в працях таких авторів, як Н.Д. Жевахов «Еврейская революция», О.А. Платонов «Терновый венец России», І.В. Піхалов «Спецслужбы США», А.І. Уткін «Первая мировая война», В.Е. Шамбаров «Государство и революция» та «Нашествие чужих. Заговор против империи», новий світовий порядок визначається конспірологічною теорією, яка висуває припущення про існування таємної вищої еліти з претензією на світову владу, що прагне керувати світом через авторитарну систему, яка замінить національні державні інститути. Резонансні події в політичній або економічній площині трактуються як ретельно сплановані операції.

Так, поняття «мировая закулиса», розглядалось філософом А.І. Ільїним, який припускав, що світова закулиса існує з Єгипту та Вавилону, а її присутність у ХІХ ст. є незаперечною. Основу її становили родинні зв'язки, а «фінансову частину» пов'язували масонські ложі. Вони забезпечували добір кадрів, взаємодопомогу, координацію. Ці структури розробили ідею «Нового Світового Порядку»,

наприклад, вона була викладена в «Плані Марбург» (участь в його створенні взяв американський мільйонер Е. Карнегі).

Е.Я. Баталова в праці «Світовий розвиток та світовий порядок» [1], яка є першим комплексним дослідженням американських концепцій світового порядку, зауважує, що соціальний порядок – це порядок, «що встановлюється людьми, серед людей і заради людей. Це каркас суспільства. Він знаходить конкретне втілення у системі соціальних інститутів, моральних, правових, естетичних та інших принципів, які втілюють норми, що регулюють відносини між людьми, себто в кінцевому рахунку – певним чином організованої людської діяльності».

М. Ялі трактує зміст поняття «міжнародного порядку» як структуру взаємозв'язків, базованих на системі норм та правил, вироблених світовим співтовариством та таких, що регулюють відносини держав та інших суб'єктів міжнародних відносин на тому чи іншому етапі розвитку, а також на різних ієрархічних рівнях цих відносин, що відповідають сучасним потребам перш за все найвпливовіших суб'єктів міжнародних відносин певної історичної епохи.

У ХІХ ст. значний вплив на світову політику мало «європейське об'єднання» великих держав, що свідчило про багатополюсність світу.

«Двісті років згодом, американці та європейці помінялися місцями і світоглядними позиціями. Частково так сталося тому, що протягом цих двох сторіч, особливо за останні десять років кардинально змінилося співвідношення сил: коли Сполучені Штати були слабкими, вони використовували «обхідні» стратегії, стратегії слабкості; сьогодні, коли США стали могутніми, вони й поведуться відповідно. Коли Європа була могутньою, вона вірила в силу й військову звитягу. Тепер вона бачить світ крізь призму слабкості. Інші погляди природно зумовлюють відмінні стратегічні судження, іншу оцінку загроз і відповідних засобів боротьби з ними, іншу оцінку інтересів, відмінне бачення

цінностей і суті міжнародного законодавства та міжнародних інституцій».

Якщо Перша світова війна суттєво послабила Європу, то Друга світова війна – результат провалу європейської стратегії та дипломатії – цілковито знищила Європу як глобальну силу. Повоєнна неспроможність європейських держав утримати свої заморські колонії в Азії, Африці та на Близькому Сході змусила їх поступитися після понад п'яти сторіч імперіалізму – це, можливо, найсимволічніше свідчення глобального впливу історичних подій. Менш ніж за десять років холодної війни європейці втратили свої колонії та стратегічні позиції в Азії, і на Близькому Сході на користь Сполучених Штатів, іноді добровільно, а деколи – під тиском Америки, як під час Суецької кризи.

Після Другої світової війни низка впливових американців сподівалися, що Європа відновиться як «третя сила» у світі, достатньо сильна, щоб самостійно протистояти Радянському Союзові, що дасть Сполученим Штатам змогу відійти від Європи [8].

Наведемо декілька цитат щодо формування світового порядку початку та середини ХХ ст. «Затем Гитлер стал снова развивать свой план раздела мира. Англия, уверял он, в ближайшее время, будет разбита и оккупирована германскими войсками, а Соединенные Штаты Америки еще долгие годы не смогут представлять угрозы для «новой Европы». Поэтому пора подумать о создании нового порядка на всем земном шаре. Что касается германского и итальянского правительств, то они уже наметили сферу своих интересов. В нее входят Европа и Африка. Япония интересуют районы Восточной Азии. Исходя из этого, Советский Союз мог бы проявить заинтересованность к югу от своей государственной границы в направлении Индийского океана». Ця цитата наведена з роботи дипломата-журналіста В. Бережкова «С дипломатической миссией в Берлин 1940–1941» та може створювати певне уявлення про можливу розстановку сил у до- та повоєнний період [3].

«В середине 70-х годов бывшие колониальные страны поставили вопрос о новом международном экономическом порядке. Перестройка международных экономических отношений на демократической основе, на началах равноправия исторически изменена. Но, нельзя, как это делают иностранцы, сводить вопрос к различиям между «богатым Севером» и «бедным Югом», – Л. Брежнев.

Офіційно проголошена ідея комуністичного світопорядку передбачала такі елементи, як співробітництво всіх народів, встановлення на добровільній основі єдиного планового центру, який спрямовано на вирішення загальних завдань щодо дослідження природних сил, сприяння прискореному прогресу країн, що значно відстають економічно, ліквідацію різниці між розумовою та фізичною діяльністю, злиття націй, встановлення комуністичного суспільного самоуправління.

При значній кількості трактувань формування міжнародних відносин післявоєнного періоду є загальна тенденція, яку висвітлено так чи інакше в більшості досліджень: світова політична структура з «двополюсної» перетворюється на «багатополюсну». Протягом усього післявоєнного періоду на міжнародній арені господарювали Радянській Союз та Сполучені Штати Америки, проте станом на 80-ті – початок 90-х років до цих країн приєдналися міжнародні «центри сили», такі як Японія, Китай, Західна Європа, що об'єдналися у «спільному ринку». Разом із тим на період 80-х – 90-х років можна стверджувати, що світ став лише триполюсний (СРСР, США, Китай), оскільки Європа не закінчила своє об'єднання, а Японія не мала ракетно-ядерної зброї. Не можна повністю погодитися з гіпотезою про приєднання до США та СРСР Китаю, тому що економічний розвиток його був та залишається недосконалим.

На думку американського професора У. Гріффіта, «дипломатическая революция» 70-х годов, связанная с разрядкой напряженности, и вызвала переход от двух полюсов (США – СССР) к трем (США –

СССР – Китай) в воєнно-політичеському отношеніи и от господства США в мировой економіке к «экономическому треугольнику» (США – Западная Европа – Япония)». Обидва трикутники, на його думку, асиметричні та непостійні, але в кожному з них США продовжують відігравати домінуючу роль.

Американський дослідник С. Хофман зазначав, що біполярність співіснує з багатополярністю, він стверджував, що велика «ядерна» держава не може використати свою міцність і, відповідно, значний вплив на події у світі на міжнародній арені можуть справляти невеликі держави.

Ч. Робертс зазначав у 1980 р.: «Двухполюсный советско-американский мир в том виде, как он возник после второй мировой войны, в основном ушел в прошлое. Сейчас стало модным говорить о пятиполюсном мире: США, СССР, Китай, Западная Европа, Япония».

Наприкінці 50-х років з'явилася тенденція створення «нової» Європи. Створення єдиного політичного та економічного союзу в Маастрихті 1992 р. давало багато надій на відновлення старої могутності в новій політичній формі. «Європа» стане ще однією наддержавою, не тільки економічно та політично, а й військово. Вона зможе самостійно залагоджувати кризи європейського континенту, такі як етнічні конфлікти на Балканах, і знову стане першорядним гравцем на світовій арені. У 1990-х європейці були певні, що сила об'єднаної Європи зрештою відновить «багатополіусність світу», яка була знищена холодною війною та її наслідками. І більшість американців, хоч і зі змішаними почуттями, погоджувалися, що Європа має всі шанси відродити свою могутність. Такі патріотично налаштовані ідеї викладено у праці Гі Ферхофштата «Сполучені штати Європи».

На сьогодні Європейський Союз займає провідні позиції на світовій арені, він формує третю силу рівноваги світу поряд зі Сполученими Штатами та Азією.

Слід зауважити на військовій міці як визначному факторі домінування кра-

їни у світі. А саме, військовий арсенал США, якого раніше ледве вистачало, щоб врівноважити радянську могутність, раптом став єдиним на планеті. Ця «однополіусність» мала цілковито природні та передбачувані наслідки: Сполучені Штати отримали змогу використовувати свою потугу за кордоном. Завдяки новітнім технологіям вони також отримали змогу вільно застосовувати силу в будь-якій точці світу через повітряні та ракетні удари. Такі процеси формували значні розбіжності між військовою політикою Європи та США.

За часів «холодної війни» світ був поділений на ідеологічні групи: «вільний» світ на чолі з США, комуністичний блок, який очолював СРСР, і менш розвинені країни третього світу, де відбувалися більшість подій холодної війни. Сучасна глобальна політика є більш складною. Вже немає згаданих трьох груп, натомість існує вісім основних цивілізацій – західна, православна, китайська, японська, мусульманська, індуїстська, латиноамериканська та африканська. Країни-лідери, а до них належать США, Росія, європейські країни, Японія, Китай та Індія, представляють різні цивілізації. До лідерів належать також важливі ісламські країни, які (завдяки стратегічному розташуванню, великій чисельності населення та нафтовим ресурсам) мають значний вплив у системі міжнародних відносин.

Більшість людей погоджуються з тим, що за часів холодної війни світова система була біполярною, а сьогодні існує лише одна наддержава. З іншого боку, продовжують точитися дискусії з приводу того, яким вважати сьогоднішній світ – однополіярним, багатополіярним чи якимось іншим.

У сучасному світовому порядку, на думку О. Тоффлера, відбулися три основні структурні зміни. По-перше, розпад «монолітного радянського блоку» й зміщення централізованої у Москві «значної влади» в країни Східної Європи. По-друге, розпад країн «третього світу» на декілька країн і втрата цим поняттям будь-якого сенсу. Те, що раніше називали третім сві-

том, пише О. Тоффлер, сьогодні включає аграрні суспільства (африканські країни та частина країн Латинської Америки); індустріальні країни «другої хвилі» (Бразилія, Китай, Індія; країни, що пройшли стадію індустріалізації й розвивають технології «третьої хвилі» (Сінгапур, Південна Корея, Тайвань або так звані «азійські тигри»). По-третє, поява сильних стосовно США конкурентів у особі Японії та Європи, що об'єднується. На думку О. Тоффлера, внаслідок зазначених змін сучасний світ не може бути описаний за допомогою понять «Захід», «Схід» та «третьій світ».

Висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок. Фактори впливу на формування світового порядку можна поділити на еволюційні – вплив глобальних, технологічних, інформаційних, інтеграційних процесів, а саме ті процеси, що відбуваються послідовно і є незмінними в сучасному житті суспільства. Другий фактор формування світового порядку – радикальний: агресивні втручання іззовні у внутрішні процеси країни, що сприяє в результаті зміні світового порядку.

Безперечними ознаками сучасної світової системи є розпад СРСР та соціалістичної системи, об'єднання Німеччини, розширення НАТО та ЄС на Схід. Особливу роль у формуванні світового порядку відіграють непрямі фактори впливу, які є досить ефективними. Серед них – наслідки теорії змови (Сіоністський окупаційний уряд, Більдерберзький клуб, ілюмінати), та події світового масштабу, які сприяли трансформаціям (наприклад, деякі з них ХХІ ст.: терористичний акт на Всесвітній торговий центр і Пентагон – 2001 р., введення в готівковий обіг євро – 1 січня 2002 р.; Оксамитова революція в Грузії – 2003 р.; Тероризм «Аль-Каїди»: Ер-Ріяд, Москва, Стамбул – 2003 р.; помаранчева революція в Україні – 2004 р.; розширення ЄС – 2007 р.; прецедент Косово – 2007 р.; російсько-грузинська війна – 2008 р.; глобальна фінансова криза 2008–2009 рр.; обрання 42-го прези-

дента США Б. Обама – 2009 р.; революція в Молдові – 2009 р.; епідемія свинячого грипу – 2009 р.; загибель президента Польщі у катастрофі під Смоленськом – 2010 р.; ліквідація Усами бен Ладена – 2011 р.; виведення військ США із Іраку – 2011 р.; смерть М. Каддафі та Кім Чен Іра – 2011 р.; президентські вибори в Росії та США – 2012 р.; КНДР оголосила себе ядерною державою – 2012 р.; хімічна атака в Сирії, шпигунський скандал в США – 2013 р.; анексія Криму та Севастополя Росією – 2014 р.).

Як ознаки радикальної зміни світового простору можна окреслити втручання у внутрішні справи іншої країни, спроби нав'язування культури; забезпечення глобальної та регіональної безпеки, етнічний сепаратизм.

Розбудова сучасного економічного порядку почалась ще під час Другої світової війни, а його загальні риси фактично були окреслені США і Великою Британією. Безумовно, дві великі держави як засновники післявоєнного економічного відродження прагнули поширити свій внутрішній економічний порядок на сферу міжнародних відносин. Так, з розпадом колоніальних імперій у 1974 р. на засіданні Генеральної Асамблеї ООН було прийнято резолюцію про Новий міжнародний економічний порядок і резолюцію, яка схвалила Хартію економічних прав і обов'язків держав.

В основу цих документів було покладено принципи суверенної рівності держав у міжнародних, політичних та економічних відносинах, суверенітету та ефективного контролю держав над своїми господарськими ресурсами. Висувалися вимоги щодо створення системи передачі країнам, що розвиваються, нових технологій, надання їм суверенного права контролювати всю економічну діяльність на своїй території, включаючи право на націоналізацію іноземних компаній.

Новий економічний порядок передбачав, що світове господарство і міжнародні економічні відносини потребують певного міждержавного регулювання, при цьому повинні враховуватися інтереси

си країн, яких позбавляють вигід активні сили світового ринку.

Процес глобалізації, інформатизації світу в усіх його проявах створює необхідність активізації зовнішньоекономічної діяльності кожної країни, а відповідно, і вдосконалення інструментарію функціонування економічної дипломатії.

Список використаних джерел

1. Баталов Э.Я. Мировое развитие и мировой порядок (анализ современных американских концепций) / Э.Я. Баталов. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2005. – 376 с.

2. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / З. Бжезинский. – М.: Международные отношения, 1999. – 256 с.

3. Бережков В. С дипломатической миссией в Берлин / В. Бережков. – Минск, 1966. – 160 с.

4. Винниченко В. Відродження нації. Ч. 1 / В. Винниченко. – Київ – Відень, 1920 – 345 с.

5. Жевахов Н.Д. «Еврейская революция» / Н.Д. Жевахов. – М.: Институт Русской Цивилизации, 2004. – 476 с.

6. Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку / А.С. Гальчинський. – К.: АДЕФ-Україна, 2009. – 387 с.

7. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств. Дороговкази в майбутнє. 4-те укр. вид., без змін / Б. Гаврилишин. – К.: Пульсари, 2013. – 248 с.

8. Каган Р. Про рай і владу. Америка і Європа у новому світовому порядку / Р. Каган; пер. з англ. Я. Чайковського і Г. Безух. – Львів, 2004. – 65 с.

9. Киссинджер Г. Дипломатія / Г. Киссинджер; [пер. с англ. В.В. Львова]. – М.: Ладомир, 1997. – 848 с.

10. Лукас Е. Нова холодна війна. Як Кремль загрожує і Росії і Заходу / Е. Лукас. – К.: Темпора, 2009. – 488 с.

11. Уткин А. Новый мировой порядок / А.И. Уткин. – М.: Алгоритм, Эксмо, 2006. – 640 с.

12. Шахназаров Г.Х. Грядущий миропорядок: О тенденциях и перспективах международных отношений / Г.Х. Шахназаров. – М.: Политиздат, 1981. – 447 с.

13. Шульга М.А. Російський дискурс геополітики / М.А. Шульга. – К.: ПАРАПАН, 2006. – 524 с.

В статье проводится анализ тенденций формирования нового мирового порядка, определяются особенности трансформации требований к его формированию. Очерчиваются тенденции гегемонии отдельных стран мира и факторы, способствующие или препятствующие данным процессам.

Ключевые слова: *мировой порядок, гегемония, экономическое развитие, глобализация, трансформация.*

The paper analyzes the trends of forming a new world order, outlines the features of transformation requirements for its formation. The trends hegemony of some countries and the factors that facilitate or hinder this process are outlines.

Key words: *world order, hegemony, economic development, globalization, transformation.*

Одержано 23.09.2014.